

Василь Білас

*науковий співробітник
Національного музею-
меморіалу жертв окупаційних
режимів «Тюрма на Лонцького»*

На основі маловідомих документів галузевих архівів СБ України у статті проаналізовано систему заходів радянської влади в контексті боротьби з УГКЦ у Львівській області у 1944—1946 рр. Зокрема, окреслено її причини і передумови, політичні репресії щодо духовенства, характер Львівського собору 1946 р., а також його вплив на подальше становище Греко-католицької Церкви в Україні.

Ключові слова: УГКЦ, КГБ, Львівський собор 1946 р., духовенство, Західна Україна.

Bilas Vasyl

REPRESSION AGAINST THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH IN LVIV REGION (1944-1946) BY THE SOVIET ORGANS OF STATE SECURITY
The soviet power's measures in the struggle against The Ukrainian Greek Catholic Church in Lviv region in 1944—1946 are analyzed using documents from the Branch-wide state achieves of the Security Service of Ukraine. Namely, preconditions and causes for the struggle are outlined, political repressions against the clergy, peculiarities of Lviv Sobor of 1946 and its influence on further development of UGCC in Ukraine.

Key-words: UGCC, KGB, Lviv Sobor of 1946, clergy, Western Ukraine.

РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ПРОТИ УГКЦ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1944–1946)

Ліквідація Греко-католицької Церкви в середині 40-х рр. ХХ ст. мала значний вплив на політичні та міжконфесійні процеси сучасного українського суспільства. Попри хронологічну віддаленість цієї акції і докорінні суспільно-політичні перетворення, які відбулися в Україні наприкінці ХХ ст., вона й досі продовжує впливати на суспільно-політичну ситуацію.

На даний час багато питань стосовно антицерковних дій радянської влади залишаються відкритими. Докладне вивчення обставин, пов'язаних з ліквідацією УГКЦ, та їх використання в політично-культурній сфері є умовою врегулювання політичних та міжконфесійних взаємин в сучасній Україні, тому це надає особливої актуальності історичним дослідженням.

Метою даної публікації є дослідження діяльності радянських органів державної безпеки, спрямованої на ліквідацію УГКЦ на західноукраїнських землях, зокрема у Львівській області.

На зламі 1980—1990-х рр. почався масовий вихід греко-католиків Західної України з підпілля та процес повернення офіційного статусу Церкві. 26 січня 1990 р. Українська Греко-католицька Церква була легалізована. Завершення т. зв. «катакомбного» періоду призвело до появи перших публікацій, монографій, в яких застосовувалися сучасні методи до вивчення нових матеріалів. Особливістю багатьох робіт, написаних у 1990-х рр., є їх узагальнюючий характер¹. Згодом на зміну узагальнюючій літературі прийшли ґрунтовні наукові дослідження, що торкаються широкого спектру проблем історії релігії.

Ліквідація Української Греко-католицької Церкви, репресії проти її священнослужителів і вірних, партійно-державна політика повоєнного періоду щодо релігії з різних позицій висвітлювалися в багатьох наукових дослідженнях².

¹ Напр., Колодний А., Яроцький П. *Історія релігії в Україні: Навч. посібник*. — К.: Знання, 1999. — 735 с.

² Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у двох кн.* — Кн. 1. — К.: Либідь — Військо України, 1994. — 432 с.; Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939—1950) / Пер. з анг. Н. Кочан, за ред. О. Турія*. — Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. — 268 с.; Войналович В. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940—1960-х*

У четвертому томі 10-томного видання «Історія релігій в Україні», який присвячений Католицькій церкві³, докладно розглядаються обставини, пов'язані зі Львівським собором 1946 р.⁴

Не можна оминати увагою праці «Репресована Церква», в якій містяться статті, спомини представників греко-католицького духовенства, які були свідками подій, пов'язаних з Львівським собором 1946 р.⁵

Вагомим внеском у розвиток сучасної української історіографії стала публікація результатів пошукових зусиль полтавського історика В. Паценка. Широка джерельна база дозволила автору зосередитися на з'ясуванні причин і перебігу ліквідації УГКЦ⁶.

Різним аспектам релігійної політики сталінського режиму, в тому числі щодо УГКЦ, присвячені публікації В. Гордієнка⁷.

Лідія Купчик працю «Третій удар» присвячує репресіям комуністичного режиму в СРСР проти служителів УГКЦ. В цій книжці авторка подає життєписи десяти отців-деканів⁸.

Науковець Інституту історії Церкви УКУ Світлана Гуркіна в своїх публікаціях приділяє увагу репресіям греко-католицького духовенства на Львівщині⁹.

років: Політологічний дискурс. — К.: Світосгляд, 2005. — 741 с.; Волинець О. О., Гетьманчук М. П., Ржиський Л. П. Українська Греко-Католицька Церква і держава: теорія та практика взаємодії. — Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007. — 264 с.; Українська греко-католицька церква. — Львів: Логос, 1992. — 144 с.; Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. — К.: Дніпро, 2001. — 496 с.

³ Історія релігій в Україні: У 10 т. / За ред. П. Яроцького. — К.: Світ знань, 2001. — Т. 4. Католицизм. — 598 с.

⁴ Львівський собор та його наслідки // Історія релігії в Україні. — Т. 4. — С. 451—472.

⁵ Літопис Голоти України. Т. 2. Репресована Церква. — Дрогобич: Відродження, 1994. — 527 с.

⁶ Паценка В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ ст. до наших днів). — Полтава: АСМІ, 2002. — 615 с.

⁷ Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали конференції, присвяченій життю та діяльності митрополита Андрея Шептицького. — Львів: Атлас, 1990. — С. 43—51.

⁸ Купчик Л. Третій удар. (Долі галицьких отців-деканів). — Львів: Каменярь, 2001. — 145 с.

⁹ Гуркіна С. Репресоване духовенство Львівщини (1939—1989) // Реабілітовані історією. У 27 томах. Львівська область. Кн. перша. — Львів: Астролябія, 2009. — С. 610—625; Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада // Схід / Захід. — Вип. 11—12. — Спеціальне видання. — С. 265—282; Гуркіна С. Реакція вірних Української Греко-католицької Церкви на переслідування влади після Другої світової війни // Історія релігій в Україні. — Кн. 1. — Львів, 2005. — С. 197—202.

Частково історіографія політики радянської влади щодо Греко-католицької Церкви знайшла своє відображення в окремих статтях сучасних дослідників¹⁰.

Історик Елла Бистрицька в своїй статті на основі архівних документів розглядає рішення про ліквідацію ГКЦ як частину глобального плану уряду ССРСР, спрямованого на утвердження його впливу в післявоєнній Європі та світі¹¹.

До тематики ліквідації УГКЦ зверталися зарубіжні історики українського походження — Богдан Боцюрків¹², Григорій Лужницький¹³, Н. Теодорович¹⁴ та ін.

¹⁰ Бабенко Л. «Вжити необхідних агентурно-оперативних заходів ...»: спецслужби у справі ліквідації Української греко-католицької церкви (1939—1941 рр.) // *Історія релігій в Україні*. — Кн. 1. — Львів: Логос, 2006. — С. 154—161; Баран В. *Влада і церква: з історії взаємин у 1945—1965 роках* // *Сучасність*. — 1995. — № 5. — С. 113—128; Волошин Ю. В. *Ліквідація Української греко-католицької церкви* // *Визвольний шлях*. — 1996. — № 3. — С. 335—349; Гайковський М. *Московська Патріархія — спільниця і зброя більшовицького режиму в ліквідації Греко-Католицької Церкви* // *Київська Церква*. — 2000. — № 2. — С. 14—20; Гайковський М. «Соборно-більшовицький» прозелітизм Московської патріархії і ліквідація Греко-Католицької Церкви в Україні // *Київська Церква*. — 2000. — № 3. — С. 11—18; Гайковський М. *Велике протистояння: опір Греко-Католицької Церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 — червень 1941)* // *Київська Церква*. — 1999. — № 5. — С. 25—30; Гуркіна С. *Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада* // *Схід / Захід*. — Вип. 11—12. — Спец. видання. — С. 265—282; Гуркіна С. *Репресоване духовенство Львівщини (1939—1989)* // *Реабілітовані історією. У 27 томах. Львівська область. Кн. перша*. — Львів, 2009. — С. 610—625; Курабцев О. *Репресивна політика щодо служителів культу та віруючих України у повоєнний період (1945—1953 рр.)* // *Наукові праці. Історія*. — 2006. — Т. 52. — Вип. 39. С. 42—46; Марчук В. *Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризмів (1941—1946 рр.)* // *Галичина*. — 2000. — Вип. 4. — С. 66—72; Сердюк Н. *Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України)* // *З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ*. — 2004. — № ½ (22/23). — С. 451—480; Сердюк Н. *Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.)*: *Документи і матеріали* // *З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ*. — 2003. — № 1. — С. 287—354; Стоцький Я. *Репресивні дії органів радянської державної влади проти Української греко-католицької церкви в Галицькому регіоні України у 1940—1960 роках* // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. — Серія: *Історія*. — Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. — Вип. 3. — С. 133—139; Чорнописка В. *Церковно-релігійний комплекс УГКЦ під керівництвом К. Шептицького в період руйнування (друга половина 40-х рр. XX ст.)* // *Наукові записки*. — Серія *Історія*. — 2010. — Вип. 1. — С. 141—146.

¹¹ Бистрицька Е. *Питання ліквідації Греко-католицької церкви у контексті радянсько-ватиканського протистояння* // *Мандрівець*. — 2009. — № 4(82). — С. 26—30.

На особливу увагу заслуговує проект Інституту історії Церкви у Львові «Образ сили духу: жива історія підпільного життя УГКЦ 1946—1989 рр.», у рамках якого створено комп'ютерний архів про діяльність УГКЦ у підпіллі і переслідування Церкви органами радянської влади.

Отже, в історіографії знайшла відображення значна частина аспектів проблеми ліквідації УГКЦ та участі органів державної безпеки у цих процесах. Проте дотепер в історичній науці не представлені праці, в яких зазначена тема розкривалася б із залученням насамперед комплексу архівних матеріалів Галузевого Державного архіву Служби безпеки України із одночасним освоєнням широкого кола інших джерел та історіографічного матеріалу. Оскільки жодне дослідження не вичерпує порушених у публікації питань, можна констатувати, що проблема потребує додаткового та комплексного вивчення.

Утвердження радянської влади у Львівській області зумовило чітко організований і спланований наступ на Українську Греко-католицьку Церкву. Формальним приводом для цього стали звинувачення Церкви у співробітництві з німецькою окупаційною владою, підтримці «українського буржуазно-націоналістичного підпілля», намірах створення соборної, незалежної української держави. Крім того, Греко-католицька Церква була українською національною Церквою, носієм української національної ідеї та ідентичності.

На момент приходу радянських військ у західні області України в 1939 р. до структури УГКЦ¹ входило 3040 парафій, 4440 церков, духовна академія та 5 духовних семінарій, у яких навчалос

¹² Боцюрків Б. Придушення української греко-католицької церкви в СРСР та Польщі у повоєнні часи // *Сучасність*. — 1990. — Ч. 7—8. — С. 128—139; Боцюрків Б. Т. зв. «саморозпуск» Української Греко-Католицької Церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних документів // *Сучасність*. — 1998. — Ч. 1. — С. 106—122.

¹³ Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. *Нарис історії Української церкви*. — Філадельфія, 1954. — 724 с.

¹⁴ Теодорович Н. Ліквідація греко-католицької церкви в СРСР // *Український збірник*. — Мюнхен, 1960. — Кн. 17. — С. 76—93.

¹ Напередодні Другої світової війни УГКЦ на українських землях, які входили до складу польської держави, складалася з Львівської архієпархії, Станіславівської та Перемиської єпархій, Апостольської адміністрації для Лемківщини і Апостольської візитатури для Волині, Холмищини і Підляшшя. Зокрема, Львівська архієпархія адміністративно поділялася на 5 протопресвітеріатів (Галицький, Золочівський, Львівський, Стрийський і Тернопільський), які своєю чергою склалися з 54 деканатів.

540 семінаристів, 2 школи, 127 монастирів, видавалося 3 тижневі і 6 місячних часописів. Церкву очолював митрополит, якому підлягали 10 єпископів, 2930 священиків. У монастирях проживало 520 ієромонахів і 1090 монахинь. Кількість віруючих греко-католиків становила 4370000 осіб¹⁵. На території Львівської області нараховувалося 1308 церков, духовна академія та 1 духовна семінарія, 40 монастирів, у яких перебувало 498 монахів та 576 монахинь. Серед духовенства були: 1 митрополит, 1 архієпископ, 6 єпископів, 822 священики¹⁶. За підрахунками НКГБ УРСР, у травні 1945 р. в Західній Україні діяло 2326 греко-католицьких громад, які обслуговувало 2402 служителі культу (1694 священики, 368 дияконів, 319 псаломщиків і 21 декан)¹⁷.

Восени 1939 р. радянський режим припинив діяльність Богословської академії у Львові, Перемиській, Львівській і Станіславській духовних семінарій, закрив видання духовних часописів, відібрав багато церковних приміщень. Священикам було заборонено відвідувати хворих у лікарнях з метою сповіді та причастя. Доповнює цей перелік список із 27 священиків, заарештованих у 1939—1941 рр.¹⁸. Серед них і батько Степана Бандери Андрій Бандера¹⁹. Своєю чергою, у пересланому до Ватикану в листопаді 1941 р. звіті про нищення УГКЦ більшовиками митрополит А. Шептицький повідомляв, що 1939—1941 рр. тільки у Львівській єпархії «було вбито або померло у в'язниці 12 священиків, а в Перемиській — біля 20». Крім того, трьох священиків Львівської єпархії вивезли до Сибіру²⁰. За іншими даними у період від вересня

¹⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. — Кн. 1. — С. 308; Марчук В., Вишиванюк О. Церква в умовах релігійного підпілля: вибір українських греко-католиків у 1941—1946 рр. // Галичина. — 2008. — Вип. 14; Волошин Ю. В. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви. — С. 335—336.

¹⁶ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). — Ф. Р-1332. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1.

¹⁷ Сергійчук В. Нескорена церква. — С. 23—24.

¹⁸ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. — Кн. 1. / Упоряд. Я. Лялька. — Львів: Просвіта, 1993. — С. 204—205; Гордієнко В. Сталінізм і греко-католицька церква. — С. 46.

¹⁹ Франко П. Репресоване духовенство УГКЦ. — Л., 2008. — С. 389; ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75140-ФП. — Арк. 3.

²⁰ Мартирологія українських церков. — Т. 2. — Українська католицька церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і зред. Осип Зінкевич і священик Тарас Р. Лончина. — Торонто; Балтимор, 1985. — С. 64, 233; Франко П. Репресоване духовенство УГКЦ. — С. 388.

1939 до червня 1941 рр. загинуло 34 греко-католицьких священники, а 41 було депортовано на схід²¹. Чимало священників покинули своїх парохіян зі страху перед большевицькими переслідуваннями і опинилися чи то у Львові, чи то за кордоном, зокрема в Німеччині. Понад 100 священників «опустили місця в 1939—1941 рр., тобто повтікали страху ради»²². Серед заходів тиску на Церкву називають також появу в радянському часописі «Безбожник» від 11 квітня 1940 р. статті під назвою «Глава униатов», спрямованої проти митрополита Андрея Шептицького²³. Отже, остаточна ліквідація непокірної Церкви була лише питанням часу, яке відтягнуло нацистське вторгнення.

Перший досвід взаємин радянської влади та УГКЦ, набутий за період, що розпочався 17 вересня 1939 р. і тривав до окупації західноукраїнських земель Третім Райхом, вирішальним чином вплинув на ставлення священнослужителів і вірних цієї Церкви до подальших подій, пов'язаних з долею Галичини і всієї України. Про відсутність довіри влади до греко-католицького духовенства і її підготовку до застосування репресивних заходів свідчить оперативне «вивчення» багатьох священників, що провадилось органами держбезпеки восени 1944 р.

Другий прихід радянської влади на Західну Україну навесні — влітку 1944 р. характеризувався на початках відносно поміркованим ставленням держави до релігії. Припинення атеїстичної пропаганди, звільнення від військової повинності священників, помірність церковних податків та вільне відправлення богослужінь мали засвідчити перед місцевим населенням істотні зміни в ставленні радянської влади до релігії і Церкви з огляду на ведення війни. Однак це тривало недовго. НКГБ почало ретельно проводити збір тенденційної інформації про співпрацю з нацистами й антирадянську діяльність ієрархії та духовенства. Зокрема, під увагу потрапила участь священників у формуванні дивізії «Галичина». У червні 1943 р. митрополит Андрей Шептицький призначив для роботи в ній 10 капеланів. Головним капеланом дивізії було іменова-

²¹ *Kumor B. Historia kościoła. Cz. 8. Czasy współczesne 1914—1992. — Lublin, 2001. — S. 595.*

²² *Гайковський М. Велике протистояння: опір греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 — червень 1941). — С. 29.*

²³ *Мартирологія українських церков. — Т. 2. — С. 62.*

но отця-доктора Василя Лабу, а капеланами — священників Данила Ковалюка, Йосипа Кладочного, Осипа Карпінського та інших²⁴. Духовенству також закидали як «антирадянську» участь у роботі відділів Українського центрального комітету — УЦК, що існував за німецької окупації. Деякі священники очолювали такі відділи²⁵. Із 32 українських районних делегатур УЦК по Львівській області 15 очолювали греко-католицькі священники (Володимир Демчук, Іван Розумний, Матвій Мокрівський, Андрій Издрік — заарештовані як керівники делегатур УЦК)²⁶.

Арешти розпочалися уже в серпні 1944 р. Одного з перших 19 серпня 1944 р. було заарештовано о. Петра Табінського, колишнього ректора православної Кременецької духовної семінарії, який ще у 1930-х рр. перейшов на католицтво східного обряду і переїхав до Львова²⁷. Органи НКГБ висунули проти нього звинувачення у причетності до антирадянської та націоналістичної діяльності в роки німецької окупації. Зрозуміло, що така відома особа, яка свідомо перейшла до УГКЦ, не могла не бути «поганим прикладом» для інших священників у той час, коли влада задумувала переведення греко-католиків на православ'я. Цього ж року, а саме 31 грудня, було арештовано священника с. Підгірців Олеського району Василя Пришляка²⁸. Загалом в 1944 р. на Львівщині було заарештовано 5 представників УГКЦ²⁹. Передбачаючи можливість арешту та з огляду на репресивну політику щодо УГКЦ під час першої радянської окупації 1939—1941 рр., на Захід лише з Львівської архієпархії виїхало близько 215 священників³⁰. На час визволення західноукраїнських земель від нацистських окупантів за кордон виїхало близько 300 священників, які залишили парафії

²⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 6. — Спр. 680689. — Т. 1. — Арк. 147; Там само. — Спр. 74978. — Арк. 92—94; Там само. — Спр. 75183. — Т. 1. — Арк. 235.

²⁵ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75188. — Арк. 31.

²⁶ Там само. — Ф. 71. — Акт 10. — Спр. 359. — Арк. 6а — 7; Там само. — Акт 9. — Спр. 65. — Арк. 57.

²⁷ Там само. — Спр. 33. — Арк. 29; Франко П. Репресоване духовенство УГКЦ. — С. 249—250; Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939—1950). — С. 83—84.

²⁸ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 61. — Т. 1. — Арк. 47—49; Там само. — Т. 4. — Арк. 35а—36.

²⁹ Бабенко Л. «Вжити необхідних агентурно-оперативних заходів...». — С. 160.

³⁰ Гуркіна С. Репресоване духовенство Львівщини (1939—1989). — С. 614.

попри заклик митрополита продовжувати свою пастирську діяльність³¹. Майже 740 душпастирів залишилися на рідних теренах.

Уже 8 січня 1945 р. у директиві управління НКГБ західних областей України НКГБ УРСР вимагало терміново повідомити інформацію щодо заарештованих греко-католицьких священиків. У 10-денний термін місцеві УНКГБ мали повідомити про арештованих священнослужителів УГКЦ такі дані: прізвище, ім'я, по батькові; сан; яке становище займав в Церкві; час арешту; на основі яких матеріалів був арештований; результати слідства; подальше скерування справи³².

Розв'язання греко-католицького питання влада цілком підпорядковувала планам радянзації західноукраїнських земель та комуністичної експансії в країні Східної та Центральної Європи.

16 березня 1945 р. Сталін затвердив таємну «Інструкцію № 58», яку «відповідно до вказівок товариша Молотова від 2 березня ц. р. [1945]» розробив голова Ради у справах Російської православної Церкви при раднаркомі ССРСР Георгій Карпов. Перший розділ «інструкції» мав цілком відвертий заголовок: «Заходи щодо відриву греко-католицької (уніатської) церкви в ССРСР від Ватикану і подальшого приєднання їх до Російської православної Церкви»³³.

Державні радянські і церковні патріарші установи приступили до реалізації інструкції під кодовою назвою «№ 58». Однак влада розуміла, що без ліквідації греко-католицького духовенства ніякі «інструкції» не допоможуть. І знову запрацювала репресивна машина, розпочинаються арешти. Формальним приводом для репресій стала надрукована 8 квітня 1945 р. у газеті «Вільна Україна» стаття В. Росовича (псевдонім письменника-публіциста Ярослава Галана) «З хрестом чи з ножем?», в якій він звинувачував ієрархію УГКЦ в антинародній позиції, співпраці з гітлерівськими окупантами та з загонами УПА³⁴. І вже через три дні, в ніч з 11 на

³¹ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939—1950)*. — С. 64—65; Боцюрків Б. *Придушення Української греко-католицької церкви в СРСР та Польщі у повоєнні часи*. — С. 129; Войналович В. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні...* — С. 344—345.

³² ГДА СБ України. — Ф. 9. — Спр. 88. — Арк. 29.

³³ Бистрицька Е. *Питання ліквідації Греко-католицької церкви...* — С. 27.

³⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 33. — Арк. 421; Там само. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 76—77.

12 квітня, були проведені одночасні обшуки резиденцій та арешти митрополита Йосипа Сліпого, єпископів Микити Будки, Миколая Чарнецького, Григорія Хомишина та Івана Лятишевського³⁵. В ці ж дні були арештовані, зокрема, о. прелат Леонтій Куницький, о. Василь Белей, о. Йосип Годунько³⁶. Станом на 21 квітня 1945 р. органи НКГБ у Львівській області арештували 33 особи: митрополита, 2 єпископів, 20 священників, 2 дияконів, 3 семінаристів і 5 мирян³⁷.

Наступний удар по Церкві органи держбезпеки зробили в ніч з 25 на 26 травня, коли арештували відомих греко-католицьких священників, професорів Богословської академії та Духовної семінарії у Львові. Одночасно представник уряду СРСР Іванов у супроводі о. Гавриїла Костельника відвідував районні центри Галичини, де на зборах священників вимагав підписувати декларації про підпорядкування Московському патріархату. Непокірним загрожував арешт, а слухняні отримували призначення на греко-католицькі парафії³⁸.

Таким чином, на кінець травня 1945 р. влада остаточно зруйнувала можливі ілюзії щодо нормального функціонування структури УГКЦ.

Згодом органи держбезпеки започаткували організацію руху за ліквідацію унії. Знову було реанімовано ще довоєнну ідею створення комітету з «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ. Задля цього у травні 1945 р. було оголошено про створення і початок робо-

³⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 69. — Арк. 155; Сердюк Н. Єпископ Григорій Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України)... — С. 454; Сердюк Н. Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): Документи і матеріали. — С. 289.

³⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 20. — Арк. 272а; Там само. — Ф. 6. — Спр. 75187 ФП. — Арк. 7а; Куницький Л. Спогади молодих літ та заслання. — Л., 2003. — С. 186—187.

³⁷ Марущак М. Ліквідація УГКЦ — ідеологічна диверсія Москви проти визвольного руху на західноукраїнських землях // Державність. — № 4. — Л., 1992. — С. 32; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944—1953 рр. Нові документи і матеріали. — К.: Дніпро, 1998. — С. 279—280; Сергійчук В. Нескорена Церква. — С. 48; Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944—1991 рр. // Український історичний журнал. — 1996. — № 4. С. 102—103; Волошин Ю. В. Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви // Визвольний Шлях. — 1996. — Кн. 3. — С. 338.

³⁸ Українська Греко-Католицька Церква. — С. 41; Літопис Голготи. — С. 121; Історія релігії в Україні. — Т. 4. — С. 455.

ти т. зв. Центральної ініціативної групи з возз'єднання Греко-католицької Церкви з РПЦ, а також було створено кілька її аналогів місцевого масштабу. До складу Центральної ініціативної групи було включено трьох авторитетних священиків: о. Г. Костельника, о. Михайла Мельника та о. Антонія Пельвецького³⁹. Таким чином, для реалізації «возз'єднання» було створено церковно-адміністративний орган на чолі з о. Г. Костельником. Органи НКГБ, застосовуючи різні методи впливу, змусили згаданих вище духовних осіб брати участь у прихованій від них, ретельно запланованій у московських кабінетах спеціальній операції. Остерігаючись можливих проявів непослуху з боку членів Ініціативної групи, органи держбезпеки намагалися контролювати кожен їх крок. Свідченням цього стала агентурна справа «Возрожденцы», заведена у серпні 1945 р. УНКГБ у Львівській області на Костельника та членів Ініціативної групи⁴⁰. У справі взято до «розробки» 6 осіб. Головними «об'єктами» справи були: Г. Костельник, Сергій Хруцький, Іван Ключ.

28 травня 1945 р. було оприлюднено декларацію, у якій члени групи, оцінюючи унію з Ватиканом як «історичну зраду українському народові», зверталися до уряду УРСР з проханням визнати їх тимчасовим церковно-адміністративним органом УГКЦ і дозволити розпочати возз'єднавчий процес з РПЦ. Того ж дня, коли з'явилась декларація, було опубліковано звернення Ініціативної групи «До всечесного греко-католицького духовенства в західних областях України» із закликом розірвати унію⁴¹.

Як зазначалося вище, окрім Центральної ініціативної групи, було створено кілька її аналогів місцевого масштабу. Зокрема, на Львівщині у Магерівському районі гуртував навколо себе священнослужителів УГКЦ, які погодилися перейти на православ'я, православний священик Н. Красущин. У Жовківському районі «наверненням» греко-католиків на православ'я керував греко-католицький священик Й. Винницький, у Великомоствіському районі — декан Теофіл Чайковський, Рава-Руському районі — за-

³⁹ ГДА СБ України. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 4; Там само. — Ф. 71. — Акт 10. — Спр. 359. — Арк. 77.

⁴⁰ Там само. — Акт. 9. — Спр. 61. — Т. 8. — Арк. 13—14.

⁴¹ Сергійчук В. Нескорена Церква... — С. 59—67.

ступник декана Ілля Блавацький¹. Усі вони координували свої дії з Г. Костельником⁴².

Для прискорення справи ліквідації УГКЦ влаштовували наради духовенства з метою прийняття ухвали про перехід до православ'я. На таких зібраннях застосовували різні засоби переконання клиру в необхідності переходу до РПЦ шляхом подання заяв про готовність вступу до Ініціативної групи та засвідчення добровільного приєднання до неї. Незважаючи на ретельну підготовку нарад деканатів доволі часто під час їх проведення траплялося саботування організованого владою заходу з боку духовенства. Влада зрозуміла, що опір греко-католицького духовенства неможливо подолати лише закликами до возз'єднання, відтак заходилася застосовувати до священників репресії та шантаж.

Органи радянської влади розуміли значення авторитету отців-деканів для католицького духовенства і хотіли використати цей авторитет і вплив на підлеглих священників у своєму плані насильницької заміни УГКЦ слухняною радянській системі РПЦ.

Літо та осінь 1945 р. ознаменувалися не баченим до того тиском на галицьких отців-деканів. Репресивні органи докладно вивчали особу кожного декана. Початково їх не хотіли арештовувати, відводячи особливу роль у «наверненні» на православ'я українського священства⁴³.

Священникам, які не хотіли приєднатися до Ініціативної групи, спочатку просто погрожували. Безпосередній свідок цих подій, о. Павло Олійник, згадував: «Вранці прийшов до КПЗ [камери] капітан з області, викликав заарештованого у свій кабінет і майже до вечора без перерви писав з ним довжелезний протокол,

¹ У доповідній записці УНКГБ у Львівській області до НКГБ УРСР про оперативно-слідчу роботу у жовтні 1945 р. повідомляється про арешт декана Великомоствівського району о. Т. Чайковського та заступника декана Раваруського району о. І. Блавацького. Священників звинувачували у співпраці з нацистами та антирадянській діяльності. Зокрема, отцям «приписували» участь у формуванні дивізії СС «Галичина». Декана о. Т. Чайковського звинувачували у протидії акції «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ (провів «нелегальну нараду священників Великомоствівського деканату, на якій закликав священників бути вірними католицизму»). Див.: ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 61. — Т. 10. — Арк. 49—52.

⁴² Справка про арешти антирадянського елементу серед уніатського духовенства // ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 33. — Арк. 187—187а.

⁴³ Купчик Л. Третій удар... — С. 7.

а закінчивши його, сказав заарештованому: «Я вас відпускаю на волю, йдіть додому і подумайте. Якщо підпишетеся на русское православіє, можете спокійно працювати за своєю спеціальністю, але якщо будете й далі пручатися, приготуйте собі хліб і білизну, бо ми вас з села заберемо, щоб ви не деморалізували людей»⁴⁴.

Постійний тиск і погрози з боку влади, примусовий характер «возз'єднання» викликали хвилю протесту духовенства й вірних УГКЦ. 1 липня 1945 р. з'явилося «Звернення українських греко-католиків до уряду ССРСР» за підписом понад 300 священиків⁴⁵. У ньому греко-католицьке духовенство підтверджувало своє лояльне ставлення до влади, заявляло про аполітичність та бажання лише «віддатись праці для спасіння душ». Цей документ засуджував діяльність Г. Костельника. Окрім цього автори «Звернення» домагалися звільнення єпископату УГКЦ, просили дозволу на створення нової церковної структури, яка б керувала «Львівсько-Галицькою Церквою» згідно з її приписами⁴⁶.

Черговою спробою опору діям режиму став візит до Києва 16 липня 1945 р. делегації УГКЦ для переговорів з урядом республіки. Намагаючись переконати урядовців у помилковості підтримки Ініціативної групи, Іван Котів і Йосип Кладочний вказали, що у Львові Г. Костельника підтримує лише 4 священики, а їх — 61⁴⁷.

Цього ж місяця група в складі 61 представника⁴⁸ греко-католицького духовенства на чолі з Климентієм Шептицьким та І. Котівим надіслали ще одного листа на ім'я В'ячеслава Молотова, в якому повторили вимоги звільнення керівників УГКЦ, одночасно заявили про лояльне ставлення до держави. Однак влада вкотре проігнорувала можливість налагодження діалогу та досягнення компромісу з УГКЦ.

З розгортанням руху на захист УГКЦ набирали нових обертів заходи органів державної безпеки щодо тих, хто чинив опір кам-

⁴⁴ Олійник П. Зошити // Український історичний журнал. — 1993. — № 9. — С. 105.

⁴⁵ Мартирологія українських церков. Т. 2. Українська католицька церква. — С. 71.

⁴⁶ Українська Греко-Католицька Церква... — С. 43.

⁴⁷ Пащенко В. Греко-католики в Україні... — С. 89.

⁴⁸ У супровідному листі заступника начальника опергрупи НКГБ М. Погребного начальнику УНКГБ по Львівській області О. Вороніну говориться про 62, а не 61 священика, які поставили свої підписи під листом до Молотова. Див.: Ліквідація УГКЦ (1939—1946). Документи радянських органів державної безпеки. — К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. — Т. II. — С. 78—83.

панії «возз'єднання». Так, за намагання створити релігійну організацію для протидії Ініціативній групі було арештовано організатора — львівського священика Володимира Фіголя — і дев'ятьох членів. Один з центрів опору було викрито в Золочівському деканаті. Настоятеля місцевого василіянського монастиря о. Йосафата Федорика та о. Стефана Фітя піддано арешту за підготовку листа-протесту на адресу уповноваженого Ради в справах РПЦ при РНК СРСР по УРСР Павла Ходченка, який було прочитано на зборах духовенства деканату, що зірвало заплановану акцію навернення його на православ'я⁴⁹. За скликання цієї «нелегальної наради священиків Золочівського деканату, на якій ухвалили бойкотувати ініціативну групу з возз'єднання уніатської церкви із православною» у серпні 1945 р. було заарештовано о. Володимира Лиска, золочівського декана⁵⁰.

Активно виступали проти возз'єднання монахи чину василіян — їх вважали основними організаторами опору⁵¹. 1945 р. було арештовано відомих монахів-василіян, серед них — протоігумена о. Віталія Градюка, настоятеля монастиря Чину святого Василія Великого (далі — ЧСВВ) у Львові Йосипа Івана Чепіля та ієромонаха Михайла Борса⁵², настоятеля монастиря в Жовкві Модеста Михайла Пелеха, його помічника Маркіяна Савчина, співробітника редакції журналу «Місіонар» Гавриїла Когута, директора видавництва ЧСВВ Павла Пасіку та монаха Дмитра Курмана⁵³.

Серед обвинувачених у протидії акції «возз'єднання» опинились і декани, а саме: Глинянський — Євген Костишин, Рава-Руський — Василь Кулинич, Кам'яно-Бузький — Петро Каза-

⁴⁹ Волошин Ю. *Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви*. — С. 342; Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава*. — С. 118; *ГДА СБ України*. — Ф. 16. — Оп. 7. — Спр. 4. — Т. 5. — Арк. 51—52; *Теолог о. Іван Фіголь // Галичина*. — 2004. 7 грудня. — № 188 (2968).

⁵⁰ *Купчик Л. Третій удар...* — С. 65; *Без зерна неправди. Спомини отця-декана Володимира Лиска / Упоряд. Л. Купчик*. — Львів: Каменяр, 1999. — С. 35—41.

⁵¹ *ГДА СБ України*. — Ф. 9. — Спр. 88. — Арк. 171—172; *Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризмів (1941—1946 рр.)*. — С. 70.

⁵² *ГДА СБ України*. — Ф. 6. — Спр. 75185. — Арк. 3—7.

⁵³ *Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава*. — С. 119; *Войналович. Партійно-державна політика щодо релігії...* — С. 367; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 72. — Арк. 16; *Там само*. — Ф. 16. — Оп. 7. — Спр. 4. — Т. 5. — Арк. 49—50.

нівський⁵⁴. Всього на 25 серпня 1945 р. органи НКГБ Львівської області арештували 78 священників УГКЦ, активних вірних греко-католиків та членів ОУН, що підтримували з ними тісні контакти⁵⁵.

За даними НКГБ УРСР, слідчі справи щодо деяких арештованих представників УГКЦ УНКГБ провадило поверхово, і не отримавши «відвертих» свідчень від них, звільняли з-під варти за недоведеністю складу злочину. Зокрема, УНКГБ Львівської області був звільнений з-під варти греко-католицький священник Іларіон Олянович¹.

У директиві НКГБ УРСР від 25 вересня 1945 р. вказувалося, що «звільнення заарештованих уніатських священників... незалежно від обставин (недостатність зібраних доказів, вербування) здійснювати за погодженням з 2 Управлінням НКГБ УРСР»⁵⁶.

Репресивні заходи щодо духовенства й вірних греко-католиків супроводжувалися активною вербувальною роботою з боку органів НКГБ для формування агентурного апарату та корпусу інформаторів по лінії УГКЦ. З другим приходом радянської влади на Західну Україну радянські органи держбезпеки розпочинають «оперативне» вивчення багатьох священників. На представників УГКЦ було заведено такі агентурні справи¹¹: «Ходячие», «Ватиканцы», «Возрожденцы», «Иезуиты», «Логово», «Монаховцы», «Наймиты».

Ще під час першої окупації УНКВД Львівської області завело оперативну розробку «Ходячие» (31.12.1939 р.), до кола «об'єктів» якої потрапили ієрархи УГКЦ — митрополит А. Шептицький, єпископи М. Будка та Іван Бучко, прелати Л. Куницький і Олек-

⁵⁴ Доповідна записка Львівського обкому КП(б)У про хід ліквідації Української греко-католицької церкви // Реабілітовані історією. Львівська область. — С. 236.

⁵⁵ Пащенко В. Греко-католики в Україні. — С. 92.

¹ Олянович Іларіон — радник Митрополичого Ординаріату, парох с. Лисиничі Львівського деканату. 11 квітня 1945 р. арештований НКВД, яке мало намір використати його як авторитетного священника для насильного впровадження московського православ'я. Звинувачувався за ст. 54-1 «а», ст. 54-11 КК УРСР. 21 травня 1945 р. за постановою УНКВД у Львівській області справу було закрито за недоведеністю звинувачення. Звільнений 23 травня 1945 р. з тюрми № 1 м. Львова.

⁵⁶ ГДА СБ України. — Ф. 9. — Спр. 90. — Т. 3. — Арк. 30.

¹¹ Агентурна справа — вид оперативного обліку, введений наказом ОГПУ в 1931 р. Агентурна справа заводилась на шпигунську резидентуру, на антирадянську групу або організацію, а також окрему особу, навколо якої зосереджувалися «антирадянські елементи».

сандр Ковальський, канонік В. Лаба, К. Шептицький, архієпископ Й. Сліпий та чимало інших священиків⁵⁷. Усього у справі проходило 50 осіб⁵⁸. Приводом для відкриття агентурної справи стали матеріали «ворожого» ставлення єпископату до возз'єднання Західної України з УРСР.

На виконання вказівок «згори» управління НКГБ УРСР Львівської області у лютому 1945 р. відновило провадження «розробки» керівників греко-католицької Церкви у справі «Ходячие». Основними об'єктами «розробки» цього разу стали новий митрополит Й. Сліпий і ще кілька найпомітніших серед греко-католицького духовенства постатей: єпископи М. Чарнецький та М. Будка, Л. Куницький, Омелян Горчинський, О. Ковальський, Г. Костельник та інші, — усього 15 осіб⁵⁹.

У процесі розробки греко-католицького духовенства органи держбезпеки «встановили» їхнє підсобництво окупантам, зв'язок з гестапо, прямий зв'язок і керівну роль у підпіллі ОУН та активну пропаганду проти Радянського Союзу.

НКГБ УРСР склало план закриття агентурної справи «Ходячие», яким передбачалося два головних завдання: арешт ворожого єпископату і проведення підготовчої роботи щодо «возз'єднання» уніатської Церкви з православною.

Після того, як цей план затвердив Народний Комісар ГБ ССРСР Всеволод Меркулов, у квітні 1945 р. НКГБ УРСР разом з УНКГБ Львівської області здійснили агентурну операцію в соборі Святого Юра, наслідком якої стали арешти митрополита Й. Сліпого, єпископів М. Будки та М. Чарнецького, членів капітули Л. Куницького, О. Горчинського, О. Ковальського, диякона Вісаріона Василя Лепкого⁶⁰. Загалом у справі було арештовано 9 осіб.

Значна кількість агентів та інформаторів, що фігурують у справі (працювало до 30 агентів та інформаторів — понад 50% від кількості агентурного апарату та інформативного корпусу по лінії УГКЦ, з них головні: «Жук», «Літератор», «Художник», «Вишня-

⁵⁷ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939—1944 рр.). — К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. — С. 43, 184—188, 213—217.

⁵⁸ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 65. — Арк. 59.

⁵⁹ Там само. — Спр. 61. — Т. 2. — Арк. 2—9.

⁶⁰ Там само. — Спр. 68. — Арк. 33—37.

ков» та інші), вказує на важливість цієї операції для радянських органів держбезпеки.

У серпні 1945 р. 4-е відділення 2-го відділу УНКГБ Львівської області завело агентурну справу «Ватиканці» на групу духовенства УГКЦ, яка жила у Львові. Священиків звинувачували в тому, що вони «вели організовану боротьбу проти возз'єднання уніатської церкви з православною, використовуючи цю обставину для антирадянської пропаганди». Основними «об'єктами» агентурної справи були: архимандрит монастиря студитів К. Шептицький, член Львівської архієпархіальної капітули Стефан Рудь, канцлер митрополичої капітули Микола Галянт, священики Успенської церкви Стефан Василів та Володимир Фіголь, ректор Духовної академії о. Іван Чорняк.

Усього в справі проходило 11 священиків «уніатської» церкви⁶¹.

За матеріалами справи, М. Галянт, Стефан Сампара, І. Чорняк та В. Фіголь вели активну діяльність проти возз'єднання уніатської Церкви з православною, намагаючись під керівництвом В. Фіголя організувати нелегальну групу уніатських священиків (нібито 27 осіб); для боротьби з Ініціативною групою вони оголосили Г. Костельника зрадником українського народу і уніатської Церкви. У виступах та проповідях В. Фіголь закликав мирян бути вірними уніатській Церкві, в приватних бесідах заявляв про те, що ніколи не перейде на православ'я, а «осіб возз'єднуючих» вважав «зрадниками українського народу»⁶².

У середині липня 1945 р. органи держбезпеки арештували священиків М. Галянта, І. Чорняка, С. Сампару і В. Фіголя⁶³, а на початку наступного року та ж доля спіткала Артемія Цегельського, В. Грицай, С. Рудя, Адріяна Зофієвського.

УНКГБ Львівської області в лютому 1946 р. ліквідувало агентурну справу «Ватиканці»⁶⁴, за матеріалами цієї справи було арештовано 7 осіб⁶⁵.

⁶¹ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 61. — Т. 7. — Арк. 18—19.

⁶² Там само. — Арк. 19.

⁶³ Там само. — Т. 8. — Арк. 21—22.

⁶⁴ Там само. — Ф. 16. — Оп. 7. — Спр. 4. — Т. 7. — Арк. 49—50.

⁶⁵ Там само. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 112. — Т. 1. — Арк. 7. Насправді загальною кількістю арештованих 10 осіб. В липні 1945 р. арештовані М. Галянт, С. Сампара, І. Чорняк, В. Фіголь, а в січні 1946 р. — В. Грицай, А. Зофієвський, С. Рудь, А. Цегельський, С. Васильєв (Василів) та В. Фурикевич. Див. Докладная записка об агентурно-оперативной работе по линии греко-католической

У квітні 1945 р. управління НКГБ Львівської області завело агентурну справу «Іезуити» на основі отриманих даних про організаційну діяльність уніатського духовенства та інтелігенції греко-католицького віросповідання, яка направлена на «возз'єднання» греко-католицької церкви з православною. Об'єктами цієї агентурної справи стали: А. Сербин, Костянтин Чехович, Йосип Кишакевич, М. Сербин, В. Белей, Йосип Гірняк та Роман Білик. За матеріалами справи було арештовано 5 осіб: А. Сербин, К. Чехович, В. Белей, Й. Гірняк, Р. Білик⁶⁶.

Ще одну агентурну справу «Логово» завели в грудні 1944 р. на групу священиків греко-католицької церкви, які були пов'язані з антирадянською роботою з підпіллям ОУН.

Головними «об'єктами» цієї справи були: о. Юрій Ванчицький, о. Іван Розумний та член УПА П. Кравець. Назагал у справі розробляли 24 особи. Усього арештували — 14 осіб⁶⁷. Зокрема, 11 квітня 1945 р. були арештовані Ю. Ванчицький та І. Розумний⁶⁸. У липні 1945 р. органи НКГБ повністю закрили агентурну справу «Логово»⁶⁹.

Наступну агентурну справу «Монаховці» на керівний склад монастиря ЧСВВ у місті Жовкві Львівської області відкрив Жовківський РВ НКГБ у квітні 1945 року⁷⁰. У справі розроблялося 7 осіб. Головними «об'єктами» цієї справи були ігумен монастиря М. Пелех та його заступник о. М. Савчин. Їм інкримінували те, що керівний склад монастиря в період німецької окупації видавав «антирадянсько-профашистську» літературу, провадив пропаганду проти радянської влади, вихваляв нацистський лад, був поширювачем унії. У справі було арештовано 4 особи, зокрема згадані М. Пелех, М. Савчин та Маркіян Когут⁷¹.

Агентурну справу «Наймити» відкрили в березні 1945 р. на священиків і активних вірних, яких підозрювали у зв'язках з німець-

церкви и о мероприятиях по ликвидации ее // ГДА СБ України. — Ф. 16. — Оп. 7. — Спр. 4. — Т. 4. — Арк. 262—264; Докладная записка О результатах агентурно-оперативной работы УНКГБ Львовской области за август 1945 г. // ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 61. — Т. 8. — Арк. 21—22.

⁶⁶ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 65. — Арк. 62.

⁶⁷ Там само. — Арк. 61.

⁶⁸ Там само. — Спр. 61. — Т. 4. — Арк. 18а.

⁶⁹ Там само. — Т. 7. — Арк. 40.

⁷⁰ Там само. — Спр. 65. — Арк. 61.

⁷¹ Там само. — Спр. 61. — Т. 6. — Арк. 15.

кими розвідувальними органами. Головними особами, яких розробляли за даною справою, були о. Роман Трешневський та о. І. Козій. Усього в справі проходило 7 осіб. Арештували 3 осіб. Слідство «підтвердило» як дані про їхні зв'язки з «розвідувальними органами противника», так і те, що, вищевказані особи виступали з проповідями антирадянського, націоналістичного характеру⁷².

Загалом від кінця 1944 р. до початку 1946 р., за агентурними справами, які були присвячені греко-католицькому духовенству, пройшло 86 осіб, більше половини яких було арештовано.

Внаслідок подібних дій лише по Львівській області на 20 листопада 1945 р. було піддано арештам 104¹ особи з-поміж духовного керівництва Церкви, діячів культу й вірних греко-католиків. Серед них були: один митрополит, два єпископи, один провінціал ЧСВВ в Галичині, 54 священники, дев'ять деканів та їхніх заступників, 5 ієромонахів, 6 настоятелів монастирів, 6 студентів богослов'я, 8 членів підпільної ОУН, 1 секретар-керівник монастиря, два дякони та 3 мирян⁷³. Двадцять священнослужителів з-поміж заарештованих згідно з «оперативними міркуваннями» згодом були звільнені, цих священників скерували в різні райони Львівщини. Усього ж, за офіційними даними керівництва управління НКГБ Львівської області, на 31 грудня 1945 р. було завербовано 203 особи (1 резидент, 98 агентів, 104 інформатори), яких спецслужби широко використовували в акціях нищення Церкви⁷⁴.

Восени 1945 р. в діяльності НКГБ щодо Греко-Католицької Церкви розпочався новий етап. Наслідком тривалих дискусій між членами Ініціативної групи та представниками НКГБ щодо організаційних форм, послідовності роботи і ступеня залучення духовенства стало рішення про підготовку до проведення загальногалицького собору за участю всього духовенства УГКЦ.

НКГБ УРСР розробив і 6 лютого 1946 р. спрямував до УНКГБ західних областей України план оперативних заходів щодо про-

⁷² ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 65. — Арк. 60; Там само. — Спр. 61. — Т. 4. — Арк. 35а.

¹ Загальна кількість мала б бути 106. Див. Докладная записка О результатах агентурно-оперативной работы Управления НКГБ Львовской области за февраль 1946 год // ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 112. — Т. 1. — Арк. 105.

⁷³ Реабілітовані історією. Львівська область... — С. 239.

⁷⁴ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт. 9. — Спр. 112. — Т. 1. — Арк. 112.

ведення в м. Львові собору УГКЦ. Для організації виконання цього плану до Львова прибула Спеціальна опергрупа на чолі з заступником наркома держбезпеки УРСР генерал-лейтенантом П. Дроздецьким⁷⁵. НКГБ визначило порядок денний собору та докладний перелік документів, що їх мав ухвалити собор, затвердив теми виступів, контролював підготовку текстів виступів. Особливої уваги надавалося виявленню делегатів, які негативно ставилися до «возз'єднання» з РПЦ⁷⁶.

1 березня 1946 р. газета «Вільна Україна» опублікувала повідомлення прокурора УРСР про притягнення до судової відповідальності керівних діячів Греко-католицької Церкви за антинародну діяльність на користь німецьких окупантів. Прокурор заявив, що арештовані митрополит і єпископи УГКЦ «визнали себе винними в проведенні ворожої діяльності проти ССРСР», що їхня «злочинна антирадянська діяльність... підтверджена численними свідченнями свідків і документальними даними»⁷⁷. Слідство над ієрархією ГКЦ було завершено, а справу скеровано на розгляд військового трибуналу.

Повідомлення прокурора розв'язало руки Ініціативній групі, бо знімало питання про присутність на соборі єпископату Греко-католицької Церкви. Арешт українських католицьких владик більшість населення краю сприйняла як спосіб позбавлення Церкви легітимної ієрархії, створення організаційного та канонічного хаосу, а отже, й полегшення здійснення планів остаточного знищення УГКЦ.

Внаслідок згаданих заходів 8—10 березня 1946 р. за сценарієм спецслужб відбувся нелегітимний Львівський церковний собор, на якому визначену для нього роль виконав Г. Костельник, виголосивши доповідь «Про мотиви возз'єднання Греко-католицької Церкви з Руською православною Церквою»⁷⁸, яка завершилася висновками про фальшивість і неспроможність західного христия-

⁷⁵ Ліквідація УГКЦ... — Т. 2. — С. 519—520.

⁷⁶ Там само. — С. 563—565; ГДА СБ України. — Ф. 16. — Оп. 7. — Спр. 5. — Арк. 4—13.

⁷⁷ Мартирологія українських церков. — Т. 2. — С. 261—263.

⁷⁸ Львівський собор та його наслідки // Історія релігії в Україні. — Т. 4. — С. 463; Уткін О. І. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій // Український історичний журнал. — 1998. — № 5. — С. 102—103.

янства, а також закликами до єднання з православ'ям. Аби компенсувати скандальну відсутність ієрархів УГКЦ, які за відмову перейти у православ'я опинилися в місцях позбавлення волі, обряд возз'єднання делегатів з РПЦ було освячено чотирма православними єпископами. Екзарх Іоан вручив президії собору ікони Божої Матері Києво-Печерської лаври, що мало символізувати «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ⁷⁹.

За настроями отців собору пильно стежили спецслужби, які документально фіксували навіть розмови учасників собору під час обідів. Розмовляли отці з отцями. Інформаторами були також отці. Священик Лука Волошин в ширшому колі духовенства різко висловився щодо собору. «Ми знаємо, що цей собор тільки оперетка. Оператори, рефлектори, фільмування — це тільки реклама. Як можна до нас в Галичину присилати з Києва екзарха-кацапа. Цей екзарх і слова не вмів сказати по-українськи. Це ж просто скандал»⁸⁰.

Органи НКГБ УРСР залишились задоволеними підсумками Львівського собору. Тепер потрібно було розвивати успіх та здійснити «церковно-канонічне» возз'єднання з православ'ям решти греко-католицьких священнослужителів. Для цього було поновлено репресії щодо активних супротивників ліквідації унії та передбачались заходи з пропаганди возз'єднання. З метою популяризації ухвал собору, а також пришвидшення процесу канонічності «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ, у всіх єпархіях були проведені деканальні наради духовенства та надруковано спеціальний збірник «Діяння собору греко-католицької церкви у Львові 8—10 березня 1946 р.»⁸¹.

Незважаючи на осуд, із яким світова громадськість поставилася до ще одного втручання держави у церковні справи, керівництво ССРСР й надалі провадило репресивну політику щодо греко-католицького духовенства. Львівським собором ліквідація Греко-католицької Церкви в Україні не завершилася. Наступним етапом стало переведення на російське православ'я греко-католиків Закарпаття.

⁷⁹ Рубльова Н. С. Львівський собор 1946 // *Енциклопедія історії України: У 10 т.* — Т. 6. — К.: Наукова думка, 2009. — С. 367.

⁸⁰ Гайковський М. «Соборно-більшовицький» прозелітизм Московської патріархії і ліквідація Греко-Католицької Церкви в Україні. — С. 16.

⁸¹ ГДА СБ України. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 11.

Арештовували греко-католицьке духовенство на підставі таких обвинувачень, як антирадянська агітація, співпраця з окупантами, допомога чи співпраця з ОУН та УПА тощо⁸². Головним приводом для арешту й ув'язнення був опір наверненню у православ'я, а «аргументи» — звинувачення у співпраці з нацистами та українськими повстанцями. Найчастіше серед статей Кримінального кодексу, які застосовували до звинувачених, були: ст. 54 п. 1 «а» (зрада Батьківщини)¹ та ст. 54 п. 10 (антирадянська агітація і пропаганда). Найбільш поширеним терміном покарання було 10 років позбавлення волі. Розглядали справи та виносили вироки засудженим з 1944 р. Особлива нарада при НКВД-МВД ССРСР², у компетенції якої були переважно справи за ст. 54 п. 1 «а», і обласні військові трибунали військ НКВД-МВД.

Незважаючи на те, що в науковій літературі, спогадах та офіційних архівних документах існують суттєві розбіжності у визначенні кількості греко-католицьких священників, що стали жертвами радянського тоталітарного режиму сталінського періоду, можна зробити висновок, що репресивні заходи щодо ієрархії УГКЦ були одним із найпоширеніших методів в арсеналі засобів владного режиму, спрямованих на ліквідацію організаційних церковних структур. Подібну тактику влада широко застосовувала й щодо греко-католицького священницького клиру. На спецслужби у боротьбі проти УГКЦ покладалася роль провідної, невід'ємної і важливої частини державного апарату, яка діяла притаманними їй методами таємного збору інформації, провокацій, тиску і репресій. Відтак можна стверджувати, що рішення Львівського собору були нелегітимними, вони стали можливими тільки внаслідок операції, організованої спецслужбами, й не відображали справжніх прагнень ієрархів, клиру та вірних на розбудову та розвиток УГКЦ.

⁸² ГДА СБ України. — Ф. 9. — Спр. 88. — Арк. 119—120.

¹ Зокрема, за цією статтею проходили владыки УГКЦ (митрополит Й. Сліпий, єпископи М. Чарнецький, М. Будка, Г. Хомишин, І. Лятишевський).

² Особлива нарада («Особое совещание»; ОСО) — позасудовий орган, якому надавались широкі права в адміністративному порядку застосовувати такі заходи покарання, як заслання, виселення, ув'язнення у концтаборах на термін до 25 років, смертна кара.